

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Állhat. Ezt az ún. ható igét az Arany költői szókincsét feldolgozó szótár készítése közben „fedeztem föl” abban az értelemben, amelyet az ÉrtSz. csak az igekötős *megáll* címszó alatt említ. Ennek II/4/a. részében így olvashatjuk a jelentést: ’valamely belső ingernek ellenáll’. Az egyik példamondata Móricztól való: „Nem vett, *megállotta*.”

Közismert, hogy az ÉrtSz. – érthető terjedelmi okból – szűkmarkúan bánik a továbbképzett szavakkal, így nem foglalja a *-hat/-het* képzős igékkel sem. Remélhetőleg a készülő terjedelmesebb nagyszótár tartalmazza majd közülük legalább azokat, amelyek külön említést érdemelnek. Ilyen lehet az *állhat*, amelyet Arany éppen abban az értelemben használ, amelyet előbb az ÉrtSz. *megáll* címszavából idéztem. Ezt a következő Arany-versekből való példák bizonyítják: 1. „Törte az elméjét: hogy s miképen vagyon. / Végre nem *állhatta*, hírt adott Benecének: / Nem esznek a lovak, pedig ehethének” (Toldi estéje VI.); 2. „Nem *állhatja* tovább a hűséges cseléd, / Megint sírva fakad” (Toldi estéje VI.); 3. „De mikor elmentek, / Fel a király elsőbb, és szélyel a rendek: / Toldi nem *állhatta*, s követve királyát / Megereszte a szó s türelem zabláját” (Toldi szer. III.); 4. „Nem *állhatta* tovább: reszketve, pirúlva, / Szép Örszinek egyszer nyakába borúla” (Toldi szer. V.); 5. „Toldi csak elnézte neki egyszer-kétszer, / Végre nem *állhatja*: »Nosza, hol tevéل szert, / Te sem mirekellő, e tömérdek pénzre?»” (Toldi szer. V.); 6. „Toldi nem *állhatja*, odaomlik térdre” (Toldi szer. VI.); 7. „Toldi nem *állhatja*, nem nézheti végig, / Leugrik a partról” (Toldi szer. IX.); 8. „Végre nem *állhatta* hogy ki ne fakadjon:” (Murány ostroma IV.); 9. „Nem *állhatja* egyszer... egyet-kettőt köhent / S megszólal: »No, mi az ebszemét keres kend? «” (A Jóka ördöge).

A példákban jelentkező *állhat* ige aktuális jelentését így fogalmazhatjuk: ’türtőztetheti magát; belső ingernek képes ellenállni’. Jellemző, hogy valamennyi példában tagadást találunk, s ez a szóban forgó visszatartott belső állapot tarthatatlanságát jelenti, továbbá többször is olyan határozószót (*végre; tovább*), amely az érzelem, indulat elfojtásának megszűnésére, illetve ezzel együtt valamely cselekvés megkezdésére utal. Az egyéb Arany-műveket, így a prózát, a fordításokat, a levelezést nem vizsgáltam, de úgy gondolom, a kilenc fenti verses adat bizonyítja, hogy ezt a ható igét sajátos önálló jelentése miatt igekötő nélkül is számításba kell venni. Akkor is, ha Arany kortársainak műveiben így nem találtam nyomát, hanem csakis igekötős formában. Például Vörösmartynál: „...szép völgyiség, én ugyan / Nem *állhatom meg*, hogy beléd ne menjek” (Egy cifrán készült meleg hűselőre). Petőfi nemcsak a *meg*, hanem a *ki* igekötővel is használja egyszer-egyszer: „Csábítólag kandikált a / Körte rám; / Csábjait *ki* már sehogysem / *Állhatám*.” (Szeget szeggel); „S kinek boldogságom részét köszönhetem, / Hogyan *állhatnám meg*, föl nem köszöntenem?” (Lehel vezér). Arany előtti költészetünkben csak egy – persze igekötős – példát találtam, mégpedig a Lúdas Matyi II. levonásában: „*Meg* sem is *állhatnám*, hogy azilyent meg ne tekintsem”, s az Arany utániaknál is csak egyet, Vajda Jánosnál: „De *meg* nem *állhatám*, hogy le ne írjam.” (Alfréd regénye II. rész). Amint látjuk, ez utóbbi idézetekben az igekötős alak jelentése nem is azonos azzal, amit az Arany-példákban láthatunk: ott belső, itt pedig inkább valamely külső hatással szembeni ellenállásról van szó.

Az igekötő nélküli szóalakat sem a tájszótárakban, sem a nyelvtörténeti szótárakban nem találtam, egyedül az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ban van ilyen címszó, ám nem az Aranytól tapasztalt jelentést illusztrálják a példák, hanem itt is valamely külső hatás tovább nem tűrhetésére, elszenvedésére vonatkoznak.

Az, hogy Arany verseiben sem a *megállhat*, sem a *kiállhat* szó említett értelmű alkalmazására nem találunk példát, arra mutat, hogy a fenti kilenc idézetben egyéni szóhasználat jelenik meg. Talán az *állhat* is Arany János szókincsének egyedülálló, még fölfedezésre váró gyémántjai közül való.

BEKE JÓZSEF